

Talassonímia campanera: els noms de les pesqueres marítimes dels pescadors de sa Ràpita

Antoni Miquel Lucas i Vidal¹

Antoni Ordinas Garau²

Introducció

Fins fa relativament poc, la història del litoral sud de l'illa de Mallorca ha estat determinada per la seva condició de frontera marítima. Una frontera política, cultural i econòmica entre l'orient i l'occident, entre el nord i el sud, entre la moreria i la cristiandat. Aquest fet ha condicionat la històrica militarització de la zona (amb notable presència de torres de vigilància, fortaleses, guàrdies secretes...), la presència d'una notable activitat contrabandista i una baixa ocupació demogràfica de la costa pel temor a les incursions pirates.

Un cop solucionat el problema de la pirateria (bàsicament des de la conquesta francesa d'Alger, l'any 1830) i especialment a partir de la segona meitat del segle XIX i primeres dècades del XX, sorgeixen per l'abans despoblat litoral del Migjorn de Mallorca petites comunitats de pescadors, contrabandistes i, poc més tard, els primers estiuejants. Aquestes primeres comunitats marineres cercaren emplaçaments litorals arrecerats del predominant vent de llebeig, des d'on poder desenvolupar una activitat econòmica molt diversificada (trencadors de marès, alguers, explotació forestal, saliners, roters, etc.) en què, per damunt de la resta, hi destacava la pesca i, especialment, el contraban. Els mariners de la contrada empraven com a eina bàsica de treball llaüts de fusta de fins a trenta pams d'eslora, que calia treure i varar a diari des de refugis litorals molt senzills, com escars o fins i tot simples enramades. Eren barques només mogudes per rem i veles llatines i amb les que se solia pescar amb ormeigs molt selectius, com la potera, el volantí i el palangre; o arts de parada, com almadravilles o soltes.

A la segona meitat del segle XX, la pesca i el contraban són substituïts progressivament per funcions turístiques i residencials com a activitats socioeconòmiques principals. Es creen tres ports esportius a la zona: el port de la Colònia de Sant Jordi,

¹ Doctorand en Geografia a la Universitat de les Illes Balears.

² Doctor en Geografia. Professor de Geografia Humana de la Universitat de les Illes Balears.

entre 1947 i 1973; el Club Nàutic de s'Estanyol, entre 1970 i 1975; i el Club Nàutic de sa Ràpita, entre 1971 i 1977. Es tracta d'unes infraestructures pensades per a donar refugi a la creixent flota d'aficionats nàutics i satisfer la demanda de les puixants colònies d'estiuejants. L'any 2009, el litoral del Migjorn de Mallorca tenia 5.389 habitants corresponents a cinc nuclis de població principals: Cala Pi, s'Estanyol de Migjorn, sa Ràpita, ses Covetes i la Colònia de Sant Jordi. Els tres ports esportius de la contrada tenen capacitat per a 1.067 embarcacions. D'aquestes, ja només 31 corresponen a barques d'altres tants pescadors d'ofici: 23 a la Colònia de Sant Jordi, 2 a sa Ràpita i 6 a s'Estanyol de Migjorn. Tot plegat palesa, en només unes poques dècades, una més que evident substitució de la base social, econòmica i cultural de la contrada.

No obstant, la cultura marinera de qualsevol país de voramar és riquíssima i diversa: cançons i festes populars, tipus d'embarcacions, tipus d'ormeig, terminologia pròpia, tècniques pesqueres, gastronomia... i fins i tot, en ocasions, un parlar peculiar³. Un d'aquests elements culturals més desconeguts i poc estudiats és la toponímia dels fons marins o talassonímia. Els talassònims són els noms de lloc que formen part de l'univers mental dels mariners per designar diferents llocs del fons marí, els quals passen desapercebuts per als terrassans no avesats a la mar⁴. Aquests talassònims esdevenen peces clau d'uns complexos mapes marins mentals comunitaris, de gran importància per a les societats preliteràries de voramar perquè ajudaven a fixar a l'espai i al temps elements culturals o transcendents⁵.

Avui en dia, el perill més greu és la imminent pèrdua dels noms dels llocs marítims tradicionals. Les modernes tecnologies (radar, sonda, GPS, etc.) els fan innecessaris⁶ ja que els mariners poden recórrer avui majors distàncies amb el mateix temps i traslladar-se a zones lluny de l'horitzó litoral, on no es poden traçar visualment les enfilacions de localització tradicional per ells utilitzades: les senyes. Tanmateix, aquestes senyes es fan innecessàries ja que són substituïdes avui per sistemes de posicionament global (GPS) via satèl·lit i sondes marines electròniques de gran precisió. Para-

³ ROSSELLÓ I VERGER, V. M.: "Anotacions a la toponomàstica del Migjorn i Xaloc de Mallorca", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XXXII-núm. 792-795, Palma, 1961-62.

⁴ BOTER DE PALAU I GALLIFA, R.: "Reflexions geogràfiques al voltant de la toponímia marítima de la costa dels Maresme", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 104-105, Barcelona, 2007.

⁵ ROBERTS, M.: "Mind maps of the Maori", *GeoJournal* (publicat online el 4/09/2010 a <http://www.springerlink.com/content/x7342377376967rx/> darrera consulta el 15/02/2011) Dordrecht: Springer Netherlands, 2010.

⁶ MONTAÑA MARTÍ, M. T.: "Notes sobre metodologia emprada en la recerca dels talassònims comparada amb la dels topònims", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 40, Barcelona, 1990.

Annex

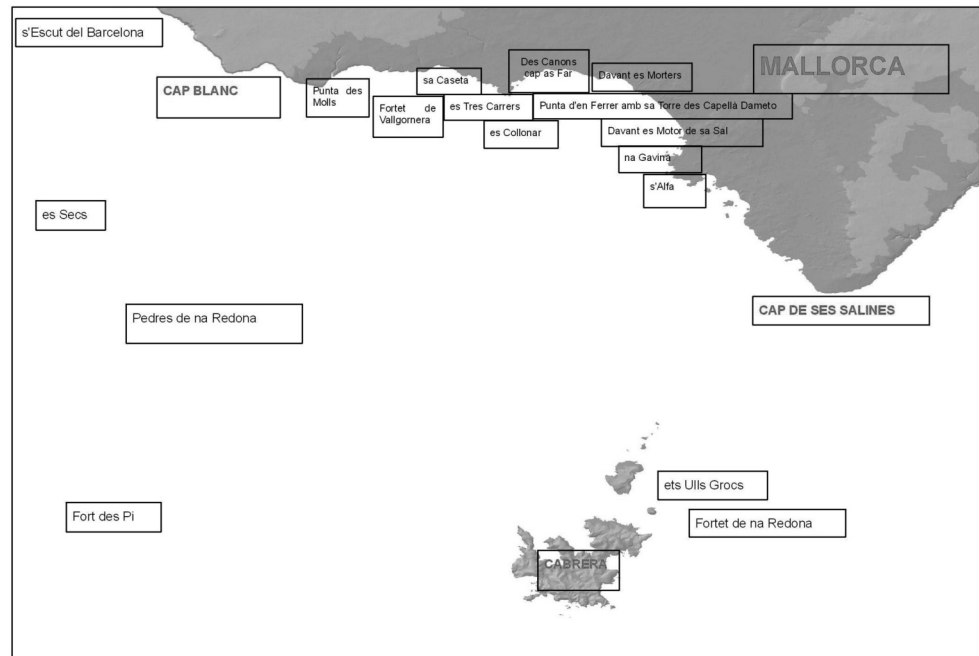

Figura 1. Talassònims dels pescadors de sa Ràpita
Font: Elaboració pròpia.

doxalment, les noves tecnologies fan possible el que abans era impensable: conquerir nous caladors i, per tant, l'aparició de nous talassònims⁷. En conseqüència, des de fa algunes dècades estam assistint a la mort de la talassonímia tradicional i la seva progressiva substitució per una nova talassonímia de base tecnològica.

Els vells pescadors del Migjorn de Mallorca fan servir un mapa mental de la mar on han pescat al llarg de tota la seva vida, d'una riquesa extraordinària. Aquests mapes mentals -rarament transcrits, complexes i que tradicionalment són protegits amb gelosia i secretisme- són fruit, principalment, del llegat cultural dels pescadors més vells i de les experiències vitals individuals de cada mariner. Amb la desaparició dels pescadors de més edat, darrers testimonis orals dels noms de lloc seculars, desapareix un corpus toponímic molt específic de la gent de mar⁸. D'aquí la urgència de recopilar els noms mariners tradicionals com una empenta més al procés de recuperació de les senyes d'identitat dels pobles litorals. Amb aquesta ambiciosa finalitat, i emprant com a mètode bàsic l'entrevista personal a alguns dels pescadors professionals de sa Ràpita, el present estudi pretén recollir, classificar i cartografiar la talassonímia del Migjorn de Mallorca.

Materials i mètodes

Atès que l'objecte d'aquesta investigació és l'aplec i anàlisi de talassònims, s'han emprat com a mètodes de treball l'entrevista oral, l'anàlisi de les fonts documentals existents i, com a mètode de contrast de la informació obtinguda, el treball de camp sobre l'espai marítim objecte de l'estudi.

Pel que fa a les fonts documentals existents, val a dir que el Migjorn de Mallorca compta amb alguns estudis talassonímics específics. Cal destacar els de Cosme Aguiló^{9,10} qui també és autor d'altres treballs sobre la toponímia litoral de Campos i Lluçmajor^{11,12} amb algunes aportacions puntuals a la talassonímia de la zona. També cal tenir en compte el treball d'Oliver i Florit¹³, una compilació de topònims del terme

⁷ SEMPERE LINARES, M. A.: "Talassonímia dels mariners de Santa Pola", *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 44, Barcelona, Societat d'Onomàstica, 1991.

⁸ BOTER DE PALAU I GALLIFA, R.: "Reflexions geogràfiques...".

⁹ AGUILÓ ADROVER, C.: "La toponímia marina de Felanitx, Santanyí i ses Salines (Mallorca)", *Randa*, núm. 10, Barcelona, 1980.

¹⁰ AGUILÓ ADROVER, C.: "Topografia submarina i talassonímia en el Migjorn de Mallorca". *Randa*, núm. 12, Barcelona, 1981.

¹¹ AGUILÓ ADROVER, C.: *La toponímia de la costa de Campos*, Campos, 1991.

¹² AGUILÓ ADROVER, C.: *La toponímia de la costa de Lluçmajor*, Barcelona, 1996.

¹³ OLIVER I JAUME, J.; FLORIT I ALOMAR, F.: *Lluçmajor, espai educatiu i recursos ambientals*, Lluçmajor, 1986.

de Lluçmajor incloent quaranta-dues “pesqueres d’enmig de la mar”; i el de Rosse-lló¹⁴, una classificació dels topònims costaners de la comarca.

Les fonts orals han estat, tanmateix, la matèria primera fonamental per a l’elaboració d’aquest estudi i, atesa la seva naturalesa, s’ha elegit el mètode de l’entrevista temàtica, ja que els temes tractats han estat exclusivament el nom de les pesqueres i la seva configuració espacial. A més, l’entrevista ha estat semidirigida, ja que si bé no s’ha seguit cap guió o qüestionari rígid preestablert, sí que s’ha conduït explícitament als entrevistats a donar informacions sobre unes qüestions molt concretes¹⁵. Per tal de garantir la naturalitat i afavorir la seguretat de les respostes de les fonts orals, les entrevistes s’han realitzat sempre al mateix domicili dels entrevistats¹⁶. El material bàsic per a la realització de les entrevistes ha estat una gravadora digital d’àudio i múltiples fotocòpies d’una carta batimètrica, de pesca¹⁷ sobre les que s’han anat anotant la localització aproximada de les pesqueres així com alguns apunts sobre els esquemes mentals i les expressions lingüístiques dels coneixements espacials marítims de cadascun dels entrevistats. El treball de camp, de mar, s’ha realitzat amb una embarcació a motor de 6 metres d’eslora equipada amb un combi electrònic (GPS, plotter i sonda) model Garmin 420 N/S d’ús recreatiu, i un compàs de mar- cacions. El treball realitzat a la mar ha esdevingut una eina imprescindible d’aquest estudi ja que ha permès contrastar i complementar algunes de les informacions obtingudes amb l’anàlisi de les fonts orals i documentals.

Per a la cartografia de la talassonímia dels pescadors de sa Ràpita s’ha emprat el programa informàtic ArcGis 9.3. Cal advertir que tot i que una informació que no pot faltar en qualsevol topònim és la seva localització geogràfica precisa¹⁸, per tal de respectar la confiança dels nostres informadors i protegir els recursos marins de l’àrea d’estudi, hem optat per cartografiar els talassònims sense ajudes de georefe- renciació (escala numèrica o gràfica, sense latituds ni longituds, sense isòbates...) de manera que els mapes resultants només ofereixen, intencionadament, una loca- lització aproximada dels talassònims, però sense ser una carta de pesca precisa.

¹⁴ ROSSELLÓ I VERGER, V. M.: “Anotacions a la toponomàstica ...”.

¹⁵ BERNAL, M. D.; CORBALÁN, J.: *Eines per a treballs de memòria oral*, Barcelona, 2008, p. 64.

¹⁶ SANMARTÍN, R.: *Observar, escuchar, comparar, escribir: La práctica de la investigación cualitativa*, Barcelona, 2003.

¹⁷ GOVERN BALEAR: *Carta Batimètrica del Mar Balear (Carta 6A, Mallorca SW)*, Palma, 1994.

¹⁸ ORDINAS GARAU, A.: “Metodologia per a la recollida, localització i classificació dels topònims”, *II Seminari en metodologia de toponímia i normalització lingüística*, Palma, 2007.

Agraïments

Els autors volem agrair la col·laboració desinteressada dels quatre informadors ja ci- tats que han fet possible aquest treball. També agraïm la gran ajuda rebuda per part de Miquel Munar, patró major de la confraria de pescadors de la Colònia de Sant Jordi, de Montserrat Alcaraz i de Joan Estrany, professor del Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears.

Bibliografia

AGUILÓ ADROVER, C.: “La toponímia marina de Felanitx, Santanyí i ses Salines (Mallorca)”, *Randa*, núm. 10, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1980, p. 25-49.

AGUILÓ ADROVER, C.: “Topografia submarina i talassonímia en el Migjorn de Mallorca”. *Randa*, núm. 12, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1981, p. 73-82.

-Punta d'en Ferrer amb sa Torre des Capellà Dameto: pesquera molt propera a ses Covetes que pren el nom de les senyes utilitzades per a la seva localització. Segons Aguiló²³, la Punta d'en Ferrer, una punta maressenca situada a la part oriental de ses Covetes, era abans anomenada Punta de Can Serraller o Punta des Carregador, perquè un temps hi carregaven marès per fer la Seu i les murades de Ciutat. D'altra banda, la Torre des Capellà Dameto fa referència a un xalet, dins ses Covetes, amb forma de torre que era propietat d'un capellà de llinatge Bennàssar i de malnom 'Dameto', una família històricament arrelada a Campos.

-Punta des Molls: pesquera localitzada al sud de la marina de Lluçmajor anomenada així perquè s'hi solen calar xarxes molleres (per a la captura de molls: *Mullus spp.*). Podem definir el terme punta (tot i que a vegades s'empren els termes anàlegs braç o colzada) com una àrea longitudinal, més llarga que ampla i de fons d'alguers (anomenat negre) o de pedres, que entra dins una zona d'arena (anomenat blanc).

-Secs, es: àrea extensa on hi abunden les roques aïllades, situada al sud del Cap Blanc i a una fondària considerable. Sempere²⁴ defineix el terme "secs" com a "cims de muntanyes sotaiguades que presenten una notable diferència de fondària respecte a la zona que l'enrevolta".

-Tres Carrers, es: pesquera situada al sud de la possessió llucmajorera de Vallgornera, molt popular entre els pescadors recreatius de s'Estanyol i de sa Ràpita. Tenim constància que antigament aquest indret era anomenat pels mariners sestanyolers com "Davant sa Cova de Vallgornera", talassònim avui pràcticament en desús i substituït pel des Tres Carrers (o a vegades es Tres Camins). Fa referència a que des d'aquest indret es veuen tres carrers de la urbanització de Vallgornera, establida a la dècada dels anys 70 del segle XX.

-Ulls Grocs, ets: pesquera situada a llevant de sa Conillera. Es tracta d'un manlleu toponímic basat en una metàfora toponímica a partir d'unes clapes groguenques que es veuen als penyals de sa Conillera.

En resum, es fa palesa una gran preeminència dels manlleus toponímics (11 dels 19 talassònims recollits; com per exemple ets Ulls Grocs, s'Alfa o na Gavina) encara que també hi ha tres genèrics pròpiament talassònims (es Secs, es Collonar i Punta des Molls) i fins a cinc talassònims mixtes, formats per genèric + determinant relatiu a un topònim litoral que identifica un punt de referència (ses Roques/Pedres de na Redona, Fortet de Vallgornera, Fortet de na Redona i Fort des Pi).

²³ AGUILÓ ADROVER, C.: *La toponímia de la costa de Campos*.

²⁴ SEMPERE LINARES, M. A.: "Talassonímia dels mariners...".

Les fonts orals

En total s'han entrevistat a quatre persones qui, en algun moment de la seva vida, han estat -o ho són encara- pescadors professionals amb port base a sa Ràpita:

-Miquel Manresa Aguiló, 'Mel-lo' (Porreres, 1946): Des de l'any 1982 fins al 2004 fou pescador professional, i des de 1985 va pescar acompanyat per la seva esposa, Joana Tomàs. Ambdós pescaren, fins el 1993, uns sis mesos a l'any per la zona de sa Ràpita i altres sis mesos per Cabrera, amb el seu llaüt de 35 pams Nueva Pilarica. El 1993 compraren el llaüt Marcos, de 55 pams, i passaren a pescar 11 mesos a l'any a Cabrera fins al 2004.

-Joana Tomàs Ros, 'Mel-la o d'en Pau Bonjesús' (Lluçmajor, 1951): Des del 1985 va acompanyar a pescar al seu espòs, en Miquel Manresa, pel Migjorn de Mallorca. Ambdós pescaren des de llavors i fins a 1993 uns sis mesos a l'any per la zona de sa Ràpita i altres sis mesos per Cabrera amb el seu llaüt de 35 pams Nueva Pilarica. A 1993 compraren el llaüt Marcos de 55 pams i passaren a pescar 11 mesos a l'any a Cabrera fins a l'any 2004.

-Jaume Vidal Caldentey, 'de Son Grau' (Campos, 1944): Fill d'una família pagesa arrelada a la possessió de sa Vinyola (sa Ràpita). A finals dels anys 40 del segle XX ja acompanyava a pescar al seu padrí a bord del llaüt Vigilante, avarat llavors al Mollet de sa Ràpita. Ja de gran va tenir, com a pescador d'esplai, el llaüt Javica (acrònim de Jaume Vidal Caldentey) de trenta pams, i més tard l'Escorpio, un llaüt de 40 pams. La febre per anar a pescar el féu vendre el 1996 les vaques de l'explotació ramadera familiar i embarcar-se, ja com a mariner d'ofici, a bord del Crescència, un llaüt de 44 pams que fins aleshores havia estat vinculat als Cortesos, una família de pescadors de Cala Pi. Des del 2008 Jaume està retirat, però continua donant suport, en la professió de pescador, al seu fill Joan.

-Joan Vidal Vidal, 'de Son Grau' (Campos, 1970): Fill del pescador Jaume Vidal Caldentey, des de 1996 pesca amb son pare a bord del llaüt Crescència. Aquest jove pescador, fill d'una família ramadera de Campos, és el darrer pescador de la confraria de pescadors de la Colònia de Sant Jordi amb port base a sa Ràpita.

Resultats

La figura 1 ens mostra la localització aproximada dels talassònims dels pescadors de sa Ràpita, els quals tenen una doble àrea d'influència: una de litoral que comprendria la franja d'aigües someres que hi ha entre la Colònia de Sant Jordi i Cala Pi; i una altra a més fondària que comprèn els voltants del Cap Blanc i l'arxipèlag de Cabrera. En total s'han arrellegat 19 talassònims que corresponen a 17 pesqueres diferents:

-Alfa, s'/Hotel Alfa: pesquera molt propera a la costa que pren el nom d'una de les senyes que hi ha per a situar-se: l'Hotel Alfa. Aquest hotel construït a la Colònia de Sant Jordi cap a finals dels anys 60 va passar a nomenar-se, a meitat dels anys 80 de, Hotel Romántica. Actualment pertany a la cadena hotelera Universal. D'aquesta manera no només s'ha conservat a la talassonímia el nom originari de l'establiment sinó que també s'ha convertit en un dels primers neotopònims sorgits arran del turisme que ha envaït la talassonímia tradicional.

-Caseta, sa: pesquera molt propera a la costa que pren el nom de la barraca de Cala Esglesieta, una construcció avui derruïda situada a l'extrem occidental de la façana marítima de la possessió de s'Estelella, al terme de Lluçmajor, que era emprada antigament com a punt de vigilància litoral pel cos de carrabiners. Durant la Guerra Civil, en aquesta barraca hi feren servei, com a milicians forçats, alguns mariners sestanyolers, armats amb escopetes de caça i sense cap tipus d'ensinistrament militar.

-Collonar, es: Indret de la mar situat a migjorn de s'Estanyol on hi abunden els rizo- mes de Posidònia oceànica (vulgarment coneguts com a collons d'alguer).

-Davant es Morters: pesquera molt propera a la costa situada a ponent de ses Cove- tes. Pren el nom des Morters, un accident litoral conformat per costa baixa de pedra maressenca que separa s'Arenal de sa Ràpita de s'Arenal de ses Pasteretes i que rep aquesta denominació metafòrica per la semblança dels forats a la roca amb l'estri emprat a la cuina.

-Davant es Motor de sa Sal: pesquera molt propera a la costa que pren el nom de la construcció que alberga el motor que serveix per fer entrar l'aigua marina al Salobrar de Campos a través de la Síquia des Estanys.

-Des Canons cap as Far: manlleu toponímic que indica la direcció cap a on se sol calar l'ormeig en aquesta pesquera. Es Canons és el nom amb el que s'anomena, des de meitat del segle XX, la Punta de Son Bieló, un accident litoral situat entre sa Ràpita i s'Estanyol. El topònim fa referència als dos canons anglesos Vickers de 305 milímetres i 50 calibres que l'any 1950 foren desembarcats en aquest indret, procedents dels cuirassats espanyols España i Jaime I. Aquests gegantins canons de 67 tones de pes (sense contar les plataformes d'emplaçament) i que eren capaços de llençar projectils de 400 kg a 42 km de distància, foren traslladats des de s'Estanyol a l'emplaçament artiller de costa E-21 (als voltants del Cap Blanc), on romangueren fins a finals del segle XX. El far al que fa referència el talassònim correspon a la balisa de la Punta Plana, col·locada en aquest indret de la costa de la possessió llucmajorera de s'Estelella, el març de 1981. Per tot plegat resulta evident que el nom d'aquesta pesquera data només d'algunes dècades.

-Escut del Barcelona, s': nom d'una pesquera situada a ponent del Cap Roig, ja dins la badia de Palma. Aquesta pesquera, molt popular entre els pescadors recreatius de Ciutat, metafòricament pren el nom d'una gran clapa blanca situada a mitjan pe- nyal que es emprada com a senya i que sembla l'escut de l'equip blaugrana.

-Fort des Pi: nom d'una pesquera situada a ponent de Cabrera Gran, a molta fondà- ria. Podem definir el terme "fort" com un àrea pedregosa que cobreix àrees extenses i a una certa fondària. Com adverteixen Calafat et alter¹⁹, el terme també es pot em- prar com adjectiu, en el sentit que un fort determinat és més fort que un altre. L'e- timologia d'aquesta pesquera és explicada per alguns entrevistats perquè s'hi han extret abundosos "pinets" de corall. Aguiló²⁰ no descarta que es tracti d'un pi emprat com a senya. Una tercera possibilitat seria que es tractés d'un manlleu toponímic en el que Cala Pi (o potser la torre d'aquesta cala) fos una de les senyes de referència. Una darrera hipòtesi és que es tracti d'un antropònim, basant-se en el gran nombre de pobladors llucmajorers que a l'edat Mitjana duïen per nom Pi. De fet, Aguiló²¹ ja assenyala aquesta possibilitat per a explicar l'etimologia de Cala Pi.

-Fortet de na Redona: pesquera situada a llevant de l'arxipèlag de Cabrera que pren el nom d'un dels seus illots, dit així per la seva forma arrodonida. Podem definir el terme "fortet" com una àrea pedregosa on hi abunda el peix i que seria una categoria intermèdia entre el "fort" (de major extensió i generalment a major fondària) i l'"espès" (de menor extensió i generalment a menor fondària).

-Fortet de Vallgornera: pesquera situada unes dues milles al sud de la possessió lluc- majorera homònima. És una pesquera molt popular entre els pescadors de s'Estanyol. -Gavina, na: pesquera que pren el nom de s'Illa Gavina un illot campaner situat da- vant es Trenc. Com explica Aguiló²², es tracta de l'illa més gran del terme de Campos, d'uns 120 metres de llarg per uns 25 d'ampla, i separada una trentena de metres de la costa. En aquest illot s'hi localitza una cova prehistòrica d'enterrament utilitzada també com a secret de contrabandistes.

-Pedres de na Redona/Roques de na Redona: pesquera situada a certa fondària, al sud del Cap Blanc. Pren el nom de na Redona, illot de l'arxipèlag de Cabrera, amb un topònim que descriu la seva forma i una de les senyes emprades per a situar aquest indret al mig de la mar.

¹⁹ CALAFAT RIVAS, A. M.; CAÑELLAS SERRANO, N. S.; SERRANO TORRES, P. B.: "Talassonímia de la mar de Valldemossa", *Estudis Baleàrics*, núm. 53, Palma, 1996.

²⁰ AGUILÓ ADROVER, C.: "Topografia submarina...".

²¹ AGUILÓ ADROVER, C.: *La toponímia de la costa de Lluçmajor*.

²² AGUILÓ ADROVER, C.: *La toponímia de la costa de Campos*.